

Avatarele evolutive ale conceptului ‘a educa’

„Cuvântul este o taină sfântă,
care nu trebuie administrată
decît cu o extremă delicatețe”
José Ortega y Gasset

0. Particulele materiale sau energetice tind constant spre forme de organizare, funcționare, evoluție și replicare a structurilor pe care le formează, în concordanță cu tipare proprii date, de natură entelehică, dar și sub imperiul cerințelor structurale și funcționale ale realității dinamice și concurențial-evolutive ale mediului. La nivelul ființelor biologice și sociale se manifestă aceleași forțe prin care acestea se structurează, funcționează și evoluează, de data aceasta, mai ales la intersecția cerințelor și impunerilor genotipale și fenotipale.

În mod implicit prezent în toată materia, în forme subtile, aparent discrete, procesul acesta complex poate căpăta caracteristici culturale, prin faptul că ființa umană îl practică în mod conștient, elaborîndu-l și rafinîndu-l continuu, în vederea obținerii unor rezultate viitoare, precum și a adecvării la o realitate mereu supusă devenirii. Dincolo de complexitatea, dificultățile și incertitudinile¹ oricărui act cultural și educațional, acesta cunoaște felurite căi pe care se desfășoară, și înglobează numeroase componente complementare. Mai mult sau mai puțin, fiecare din aceste căi sau componente, poate contribui la procesul educațional sau poate pretinde a se substitui altor căi sau componente. Indiferent de rezultat, vorbitorul le va putea avea în vedere ca ținînd locul complexe rezultante sau doar le va percepe, concepe și numi în mărginirea sa și a lor.

Prin căile pe care se desfășoară, prin unele dintre finalitățile sale, procesul instructiv-educativ se reflectă în forme diverse, desigur, în modalități incomplete, căci toate acestea doar împreună concură la un proces educațional complet și real. Astfel, educația aduce la lumină, arată, cercetează, explică, demonstrează și călăuzește. Mai departe, se asigură că instrucția s-a realizat, în caz contrar utilizînd mijloace de corecție precum dojana, dezaprobarea, reproșul, interdicția, amenințarea și pedeapsa. Fiecare dintre aceste etape, parcurgerea căii și modalitățile de corecție cunosc grade și nuanțe, și pot relaționa între ele. În fapt, simbioza lor constituie marca normalității și eficienței procesului, a caracterului său desăvîrșit.

În cele ce urmează, vom încerca să observăm și să deslușim - pe baza situației din texte ale secolelor al XVI-lea și al XVII-lea - felul în care cîmpul semantic ‘a educa’ se reflectă prin intermediul unor termeni (*a arăta*, *a vădi*, *a oblici*, *a mustra*, *a certa*, *a pedepsi*, *a căzni*, *a învăța*) și modalitățile în care aceștia reușesc a servi complexei solicitări și avatarele evolutive ale conceptului.

*

1. Verbul *a arăta* și termenii familiei sale lexicale apar în textele vechi românești avînd valorile de bază ‘a indica’, ‘a dezvălui’ sau derivate ale acestora. Astfel, referirea la ‘aducerea la lumină, în văzul și la cunoștința tuturor’ apare în: „Ca să fie milostenia ta într-ascuns și Tatăl tău, cel ce vede într-ascuns, acela va da ție la *arătare*” (BB, *Mt.*, 6, 4) (același termen în NTB); „Alții, iarăși, *arătare* ținea păgîneaște, iară într-ascuns era creștini” (VARL, 367, 18-19); „și *arătat* s-au făcut neamul lui Iosif lui faraon” (BB, *FA*, 7, 13) (în NTB: „și în *știre*-i fu lu faraon de neamul lui Iosif”); „Eu am spus la *arătare* că sînt creștin și de Hristos nu mă voiu lepăda” (VARL, 369, 8-9); „Pentru că trebuie și eresuri între voi a fi, ca cei lămuriți *arătați* să fie întru voi” (BB, *1Cor.*, 11, 19). Din aceeași idee, ‘scoatere la lumină’, derivă nuanța ‘revelație’: „Și a mă lăuda nu mi se cuvine, pentru că voiu veni la vederile și *arătările* Domnului” (BB, *2Cor.*, 12, 1) (același termen în NTB) și sensul ‘sicofant, pîrîș’: „Și cel de mai nainte zis Simon, cel ce al banilor și al moșiei *arătătoriu* s-au făcut, de rău grăia pre Onia” (BB, *2Macabei*, 4, 1).

Dacă arătarea, revelația au un caracter extraordinar și plin de semnificații, termenul se poate referi la ‘semn, minune’, precum în: „Și ologi făcea de îmbla și alte *arătări* multe făcea menciunoase” (VARL, 403, 13-14); „Și feace Hristos ivită znamenii și *arătarea*” (CCÎ, 248, 9).

Pe de altă parte, din același sens primar decurg și ‘pildă’, ‘exemplu’, ‘argument’: „Dentr-a lui *arătare* și den nărav și deregătorie feace sutașul *arătare*, că și cu cuvîntul numai poate Hristos” (CCÎ,

¹ Într-o lume prea puțin și vag cunoscută și înțeleasă, folosirea de procedee insuficient controlabile poate genera doar rezultate care, în esență, sunt nesemnificativ previzibile.

228, 25-26); „necredința Thomei, *arătare* noao spre credință fost-au” (CCĭ, 131, 18-19); „Poruncim arhierilor să nu despartă pre nimea de sfînta priceaștenie fără vină; iară de vor face aceasta fără de vină și fără de *arătare*, aceia să se oprească de sfînta cuminecătură un an” (LEGI Munt., 91, 27-29).

Oricum ar fi privite nuanțele de sens prin care acest verb se concretizează în limbă, exemplele de mai sus trimit la referenți și constituie uzuri lingvistice prin care receptorul (din povestire, din fața cărții sau a discursului rostit ori citit) dobîndește cunoașterea a ceva, în esență, se edifică. De aceea, actul scoaterii din starea de învăluire, aducerea unui lucru, a unui gînd sau chiar a unui cuvînt la simțurile receptorului constituie primul pas prin care se pot pune premisele cunoașterii și, implicit, ale formării receptorului pe calea unei astfel de luări la cunoștință.

2. Un sinonim parțial al verbului *a arăta* este verbul *a vădi*. Relația aceasta, însă, este valabilă doar în ceea ce privește valori precum ‘a dovedi’, ‘a pîrî’. Desigur, *a vădi* poate conține, în mod implicit, și nuanțe precum ‘a face cunoscut’, ‘a scoate la iveală’, ‘a da în vileag’. Chiar astfel, însă, orientarea acestora merge în direcția exprimării unei demonstrații făcute în vederea delatîunii: „Că nu iaste ceva ascuns[ă], carea *să nu să vădească*, nici pre ascuns sau făcut, ce numai la ivală *să vie*” (BB, *Mc.*, 4, 22) (în NTB: „Că nu iaste nece o ascunsă carea *să nu să arate*, nece ascunsă care *să nu vie* la aiave”); „Și ca vrea șapte zile să se sfîrșască, e ceia dentru Asia jidovi văzură el întru besereacă, *vădiră* a toată gloata și rădicară spri-nsul mîinile strigînd” (CP, *FA*, 21, 27) (în textul slav НАБЛАДИШЕ); „Și-i certă pre ei ca *să nu-l facă pre el vădit*” (BB, *Mt.*, 12, 16) (în NTB: „Și-i conteni pre ei ca *să nu-L facă pre El aiave*”); „Pentru că *să răvârsase* asupra omului teamere oarecare și frică trupului, pren carele *vădită* s-au făcut durearea cea de la inimă la cei ce vedea” (BB, *2Macabei*, 3, 17). Situația se datorează nu doar valorii etimologice a verbului în discuție², ci și uzurilor pe care acesta le avea în limba română, poate și sub presiunea modelului slav. De aceea, curente sunt situații precum: „Această deală ce *vădia*-mă cătră Domnul” (PS.C., 109, 20) (în PS.S.B.: „Acesta lucru ce *vădia*-me cătră Domnul”) (în BB: „Acesta e lucrul celor ce mă *pîrăsc* pre mine la Domnul”); „De *să va* scula o soție de-a calpuzanilor și *va vădi* cătră giudeț pre cealelalte soții, ceia vor peri toți pre deala lor” (LEGI Mold., 85, 34-35); „De *va fura* neștine clopot de la dobitoc, de la fiece feal de dobitoc, și de *să va vădi*, *să-l bată* ca pre un fur” (LEGI Mold., 57, 32-33); „Datornicul carele se *va lepăda* că nu e datoriu și-l *vor vădi* că e datoriu, acela *să dea* datoria îndoită celuia ce l-au împrumutat” (LEGI Munt., 30-31); „Oricine de *va strica* dobitocul altuia, măcar de i-are fi fost și vinovat, și de *să va vădi*: *să plătească* paguba celuia cu dobitocul” (LEGI Mold., 62, 10-11); „De *să va vădi* că au curvit și se *va da* de față cum poruncesc dumnezeeștile pravile, atunce trebuie *să dea* de față *vădeala* aceia cu mărturii foarte credincioase” (LEGI Munt., 221, 7-9); „și ceia [ce] vîndu frate pre fr[ate] și părinte pre fecioru și soțu pre soțul seu, de-l *vădescu* înai[n]te domnilor și nai[n]te județelor” (CS, 251, 22-24); „Foca aruncă urgie pre Țimishi, pentru că-l *vădise* oarecine cu niște cuvinte réle” (MOXA, 125^v/3-4); „Iară Iosif, bărbatul ei, fiind drept și nevrînd *să o vădească* pre ea, vru *să o lase* pre ascuns” (BB, *Mt.*, 1, 19); „Și la acea *vădire*, adecă *prepunere* de curvie, *va curtea* împărătească *să fie* cinci mărturii” (LEGI Munt., 221, 10-11).

Substantivele *prepus*, *prepunere* au sensurile: ‘suspiciune’, ‘bănuială (cel puțin cu oarecare teme)’ și apar destul de des în textele vechi: „Cela ce *va fi cumpărat* otravă, face *prepus* cum *să fie* otrăvit pre cel mort” (LEGI Mold., 99, 25-26); „*Prepusul* furtușagului *să arată* pre numele omului cel rău, ce *să dzice*: alt om iaste vestit de om bun și altulu-i vestit de om rău. Așijdere *să cunoaște* omul și pre obiceae, cum au fost învățat mai de mult. Iară aceste doo *prepusuri* nu agiung amîndoa să facă giudeț *să muncească* pre cineva” (LEGI Mold., 79, 10-13); „Care slugă sau nămit *va fugi* den casă într-acea dzi cîndu s-au făcut furtușagul, *dă prepus* oarecum cum *să fie* făcut el acel furtușag” (LEGI Mold., 79, 23-24); „Un om de *va fi sărac* și *va înceape* a cheltui bani mulți, face *prepus* cum *să fie* furat” (LEGI Mold., 79, 30-31).

În: „Fălește-*să* nemică știind, ce bolnăvindu-se întru întrebări și prici de cuvinte, dentru carele *să face* zavistiia, pricea, hule, *prepusuri* reale, zăbăvi de oameni stricați la minte și lipsiți de adevăr, pîrîndu-le a fi dobîndă buna-credință” (BB, *1Tim.*, 6, 4-5), bănuiala este neîntemeiată, dar nu prin însuși termenul utilizat, ci prin intrarea în sintagmă cu adj. *reale*; de asemenea, cu ajutorul lui *fără*, poate apărea sensul ‘mai presus de orice bănuială’ în: „Noe era om bun și *fără prepus* vie naintea Domnului în dzilele lui” (PO, *Gen.*, 6, 9).

² Verbul provine din sl. ВЛАДИТИ ‘κατηγορεῖν, ἐγκαλεῖσται, accusare’ (cf. și subst ВЛАДА ‘συκοφαντία’, ‘calumnia’). Româna (sau, poate, doar traducătorul, ori revizorul, deoarece în textul slavon intercalat apare КАВЕТНИКИ) a creat și forma *vadnic*: „Cătră ei răspunșu că nu leagea rimleanilor *să dea* carevare om spre piardere ainte pînă e neclevetitu naintea feaței vede-ș-va *vadnicii*, locu de răspunșu priimi-va de greșală la județu” (CB *FA*, 25, 16); în alte texte apar: *cleveticii* (CV, CP), *pîrîșii* (NTB), *pîrîș* (BB).

Aceasta este tot o formă de aducere la cunoștință, tot în vederea obținerii de cunoaștere. În general, (deci și în cazul verbului *a arăta*) nu putem presupune că scopul *arățării* ar fi unul altruist, deoarece mereu sunt implicate finalități de alt tip. La rândul lor, acestea pot fi privite din mai multe perspective, în funcție de concordanța lor cu anumite criterii principiale, etice, culturale etc. De aceea, dincolo de finalitățile imediate sau declanșatoare, și în acest caz avem a face tot cu o dezvăluire.

3. Privind dincolo de actul făcut de cel care arată, ni se înfățișează perspectiva și actul celui care ia la cunoștință. Sensul ‘a afla’ poate fi redat printr-un verb precum *a oblici*³, care apare în contexte precum: „Cînd va erta bărbatul preacurviia muerii-ș ce va fi făcut, cu tocmală ca aceia de o va mai *oblici* că face acest lucru, să o spue giudețului” (LEGI Mold., 111, 36-37); „Însă Borăș Ianoș, *oblicind* că pe la pod este loc rîpos, au lăsat drumul și au purces în sus pre costișe, alăturē cu pîrîul” (MC, 157, 19-21), eventual cu nuanțe suplimentare, destul de fine, precum ‘a-și da seama, a deveni limpede, a înțelege, a dibui’: „A doa dzi *au oblicit* turcii gîndul leșilor den haiduci unguri, care fugiia totdeauna de la leși la turci” (MC, 80, 27-28); „Deci, *oblicindu-i* împăratul, i-au băgat în muncă pentru svînta credință” (VS, 96, 4).

Ca orice sens fundamental, ‘aflarea, luarea la cunoștință’ poate deveni substrat semantic, pe care cresc alte sensuri. Astfel, *a oblici* intră în relație de sinonimie parțială cu *a vădi*, căci este capabil să exprime ‘scoaterea/ieșirea la iveală, darea în vileag, vădirea, evidențierea, demonstrația și dovedirea’: „Pentru aceia aiavea feace ciudă înaintea lor, și-i rușină și-i *oblici* de gîndul lor cel rău” (CCÎ, 60, 1-3); „această pildă ce e de fariseiu și de mitariu înainte ne-o pune noao cu mîndrie și fu folos, și *obliceaște* carii nădăjduesc spre sine (spre Isus Hristos, n.n.) că sînt derepți” (CCÎ, 12, 19-22); „Hotru să cheamă și cela ce îndeamnă și amăgeaște pe vrun cucon de-l spurcă cineva și face sodomie, dînd mîzdă vreunui cetaș a lui sau vreunui slujnic; și atunce de *să va putea oblici* cum s-au pîngărit copilul, cu adevărat hotrului numai să-i tae capul” (LEGI Mold., 125, 34-36); „Părea-le că se va lepăda, și întrebă el. Și că nu se lepădă, ce mai vîrtos propovediia și *obliciia* pre ei, atunce osîndiră el de orbiciune-i, și împutară lui, și-l scoaseră afară. Că-l urîră, unde *oblici* pre ei întru porți, și cuvîntul drept urîtu le fu, și nu putură să rabde a mișelului și a săracului *oblicire*” (CCÎ, 173, 20-21); „Că așa iaste firea omenească, că de multe ori cealea mai mari biruiaște, iară ce cealea mici *obliceaște-se* și se iveaște” (CCÎ, 268, 6-7); „Însă *se oblici* neputința lor, că nu arătară amu credință desfîrșită, ce mestecată cu necredință” (CCÎ, 374, 26-28). Sensul opus ‘ascuns, de nepătruns’ poate fi format prin negarea termenului, precum în: „Ceriul e înalt și pămîntul adîncu și inima împăratului *neoblicită*” (BB, *Parimii*, 25, 3).

O componentă importantă, care urmează sensului de bază și decurge în mod natural din unele nuanțe de mai sus, este ‘muștrarea, dojana’, ceea ce se exprimă în: „Doamne, nu cu urgia ta *oblici* mere, neci cu mînia ta **pedepsi** mere” (PS.S.B., 6, 1; 37, 1) (PS.C., 7, 1; 38, 1)⁴; „fui ca om ce nu auzii, și ce n-are în rostul său *oblicire*” (PS.C., 38, 15) (PS.S.B., 37, 15)⁵; „Nu de cumîndarile tale *oblici-voiu* tine, toate arsele tale întru mine sînt pururea” (PS.C., 50, 8); „Nu de cumîndările tale *oblici-voiu* tire, toate arsele tale între mere sîntu pururē” (PS.S.B.)⁶.

După cum se înțelege deja, pe măsură ce tind să acumuleze valori ce exprimă procese anterioare sau urme ale acestora - elemente ușor de presupus în desfășurarea evenimentelor și care caută să se constituie în substrat - termenii capătă densitate și polisemantism. Dacă termenii anterior discutați marcau doar actul indicării, al aducerii la suprafață, eventual, cu sugestii la finalitate, *a oblici* înglobează și depășește acest sens, centrîndu-se oarecum asupra demonstrării. Actul arătării și, mai ales, cel al vădirii sunt grăitoare prin sine deoarece scot (brusc) ceva la lumină. Mai complex, actul oblicirii nu mai profită doar de șocul receptorului, ci doar îl folosește ca pe un cadru în care pune în scenă o demonstrație ce se vrea rațional argumentată.

³ Familia lexicală în discuție se raportează la sl.: ОБЛИЧАТИ ‘κατηγορεῖν, accusare’, ‘καταισχόνειν, dehonestare’, ‘ἐλέγχειν, arguere’ ‘revelare’; ОБЛИЧИТИ ‘ἐμφαίνειν, ostendere’, ‘παραδειγματίζειν, ignominiae exponere’, ‘ἐλέγχειν, confutare, arguere’ ‘εὐρισκεσθαί, inveniri’; ОБЛИЧЕНИЕ ‘ἐλεγχος ἐλεγξις, accusatio’, ‘argumentum’.

⁴ În BB apare: „Doamne, nu cu mîniia ta *să mă muștri*, ni<ci> cu urgiia ta *să mă certi*”.

⁵ În BB apare: „Și mă făciuu ca un om ce nu aude și n-are în gura lui *muștrări*”.

⁶ În BB apare: „Nu preste jirtvele tale *muștra-te-voiu*, și arderile tale ceale de tot înaintea mea sînt pururea”. Se observă cum relațiile de sinonimie dintre termeni se stabilesc în modalități ce țin de uzurile din epocă, așa cum sunt acestea consemnate (adeseori construite) de către traducători și revizori.

4. Verbul *a mostra* (< lat. *monstrare* ‘a arăta, a indica’, ‘a înștiința’, ‘a sfătui’) putea purta, și el, sensurile și valorile de bază ale verbului *a arăta*: „vor sta aiave înainte-ne de ne *vor mostra* de toate lucrurile” (LUCACI, 173, 4); „Pentru-aceaia pravilele și legile le-au oprit ca să nu se facă oamenii stricați sau într-alt chip beteagi, de sînt semnați întru oamenii ceialalți, *să se mustre* chipul a lui Dumnezeu” (LEGI Munt., 577, 13-15); „Și, acolo, *muștrîndu-i* cu seamne și minuni, au întărit leagea” (VS, 19, 52).

Prin intermediul unor nuanțe ce provin din valențele sale și din contextele cărora li se pliază, sinonimia este depășită căci *a mostra* dezvoltă sensuri ce se îndreaptă într-o altă direcție. Astfel, păstrînd sensul indicativ în substrat, el se specializează pentru a exprima sensurile ‘a face observații’, ‘a certa, a dojeni’: „Ca să facă judecată asupra tuturor și ca *să mustre* pre toți necurații lor, pentru toate lucrurile păgîniei lor care au păgînit, și pentru toate nesilniciile ce au grăit asupra lui păcătoșii cei necurați” (BB, *Iuda*, 15); „gîndurile îndărătne osebesc de la Dumnezeu și, ispitindu-se, putearea *muștră* pre cei fără de minte” (BB, *Înț. Sol.*, 1, 3); „Pentru ca nimeni nici să judece, nici *să mustre* nimenea; iară norodul meu, ca un preotu pricit” (BB, *Osea*, 4, 4); „Pre omul eretic, după una și a doao *muștrare*, părăsește-l” (BB, *Tit*, 3, 10); „care cleric va înjura sau *va mostra* pe arhiereul lui, pre acela să-l scoată de în cinste, căce că nu se-au dat nemunii voe să înjure pre stăpînu-său” (LEGI, Munt., 100, 23-25) sau ‘dojenitor’: „Și-ț voiu lega limba, și te vei asurzi, și nu vei fi lor om *muștrătoriu*, căci casă amărîtoare iaste” (BB, *Iezechiel*, 3, 26).

Traiectul ‘a arăta’, ‘a face observații’, ‘a dojeni, a certa’ se continuă cu o nuanțe mai ferme ale dojaniei: ‘reproșul’ „Și ascultaț *muștrarea* rostului meu și judecata buzelor mele luaț amintel!” (BB, *Iov*, 13, 6) și ‘dezaprobarea’ „nu vă teamet de *muștrarea* oamenilor și cu defăimarea lor nu vă biruiț” (BB, *Isaia*, 51, 7).

Termenul evoluează în continuare - mai cu seamă prin puterea contextelor care îl solicită -, dezvoltarea și indicarea, putînd fi ferme, trecînd de dojană și ajungînd la judecată, potențial aducătoare de pedeapsă, precum în: „Cela ce s-au scris, întru *muștrări* la vreme, să înceteaze urgiia mai înainte de mînie și să întoarcă inima tatălui cătră fiu și să așaze neamurile lui Iacov” (BB, *Is. Sir.*, 48, 10).

Capătul evoluției semantice a termenului, în vechile texte românești, în unele cazuri, acumularea sensurilor de pînă acum ‘indicarea greșelii’, ‘dojana’, ‘revelația’, ‘corecția’ ‘îndreptarea/aducerea la ordine’ apar în: „Căci sfeașnic e porunca legii, și lumină, și calea vieții, și *muștrare*, și învățătură” (BB, *Parimii*, 6, 23); „Cel ce ceartă limbi nu *va mostra*?” (BB, *Psalmi*, 93, 10); „Certa-te-va viclenia ta și răutatea ta *muștra-te-va*” (BB, *Ieremia*, 2, 19)⁷.

Acest verb ramifică trunchiul principal (indicarea, dezvoltarea) într-altă direcție. Prin sensurile ‘a face observații, a dojeni (cu blîndețe ori severitate, cu oarecare toleranță sau total dezaprobator)’, *a mostra* implică deja scoaterea la lumină a finalității întregului act, palid sugerate sau doar ghicite la verbele de pînă acum. Agentul a trecut de etapele indicării și demonstrației, făcîndu-și simțite în mod explicit convingerile și intențiile modelatoare (care pot ajunge la extrem, deoarece reproșul și dezaprobarea sugerează deja doar două opțiuni posibile ale receptorului: acceptul care aduce aderarea sau refuzul urmat de excludere). Muștrarea indică negreșit ieșirea din aparenta neutralitate și afirmarea răspicată a convingerilor și comportamentelor la care receptorul trebuie să adere.

5. Pe baza unora dintre valorile sale de sens, *a mostra* intră într-o relație de sinonimie cu *a certa*, aceasta nefiind, în vechea română literară, atît de apropiată precum a devenit apoi. Destul de elaborat și avînd a exprima realități complexe, verbul *a certa* a suferit un proces prin care sensul său etimologic [< lat. *certo*, -are ‘a rivaliza (în cadrul unei dezbateri)’] s-a degradat. Fenomenul este relativ frecvent în limba comunităților care, dotate cu termeni avînd a exprima realități nuanțate, întrucît duc o viață sub capacitățile acelor termeni, nu reușesc să utilizeze valorile acestora la nivelul și la potențialul lor de sus, și reduc acele valori la un nivel centrat pe percepții și aspecte exterioare. Astfel se întîmplă ca ‘dezbateră’ să devină ‘dojană’ și ‘scandal’. Datorită caracterului lor cult (de traducere și compilație,

⁷ Verbul ἐλέγχω, cel care apare în acest loc al textului grecesc, semnifică ‘a indica o greșeală și a convinge că este greșeală, a reproșa, a acuza, a respinge, a interoga (pe bază de probe sau cautînd probe)’, iar subst. ἐλεγχίς ‘convingerea, persuasiunea’. Cf. și: „Într-aceaia vreme începu Isus *a ponoslui* cetăților în carii făcú mai multa putere sa, cîte că nu se-au pocait” (EV.SIB., *Mt.*, 11, 20), termenul slav *пoнoсити* avînd sensul ‘a mostra’. În alte texte, pe aceeași poziție apar *a certa* (NTB), *a defăima* (BB), corespunzînd gr. *ὀνειδίζειν*. În „Așjdere și filhării ce era rastigniți cu el *ponoslui* lui” (EV.SIB., *Mt.*, 27, 44), pentru care NTB și BB prezintă în mod solidar vb. *a împuta*, corespunzînd gr. *ὀνειδίζου*, sensul este mai dur, ‘a insulta’.

așadar sub presiunea solicitărilor limbilor culte, în special slavona și greaca), vechile texte încă mai impun unor astfel de termeni utilizarea valențelor acestora.

Sensul etimologic al verbului *a certa* își păstrează amprenta, lucru pe care îl demonstrează aparițiile sale în situațiile în care valoarea de exprimat este ‘a cerceta, a examina’: „Porunci pre el polcovnicul să-l ducă în tabără, zicînd cu bătaie să să *cearte* el, ca să conoască pentru care vină așa striga asupra lui” (BB, *FA*, 22, 24) (în locul corespunzător din textul grecesc apare ἐτάζω ‘cerceta, examina’); „O, amar celuie om ce-ș *ceartă* datorია <în> sfîntă dumeneacă și nu lasă în răpaos mișelul!” (*Ieud*, 158, 20-21), eventual în scopul călăuzirii: „Pomenește noi, Doamne, în dulce-vreamia oaminilor tăi, *cearte* noi spăsenia ta” (PS.S B, 105, 4) (în BB: „Adu-ți aminte de noi, Doamne, întru bunăvreaarea norodului tău; socotește pre noi întru mîntuirea ta”), sau al neglijării și abandonului (dar în urma unui proces interior, prin care, cu părtinire, se aduc argumente împotriva îndatoririlor). De aceea, chiar dacă înțelesul este ‘neglijarea’ (pasivă, prin delăsare, sau activă, prin abandon), sensul de la care se pleacă, ‘examinare’, decurge direct din cel etimologic ‘dezbateri, dispută’⁸: „Și *certă* Dumnezău pre faraon cu *certări* mari și reale, și casa lui, pentru Sara, fămeaia lui Avram” (BB, *Gen.*, 12, 17) (în textul grecesc apar: ἐτάζω ‘cerceta, examina’ și subst. ἔτασις).

În mod firesc, examinarea poate implica sensul ‘monstrare’, fapt evident în: „Toată Scriptura de Dumnezău e răsuflată și-i de folos spre învățătură, spre *certare*, spre dojană și spre **învățătură** carea-i în dreptate” (NTB, *2Tim.*, 3, 16) (în BB: „Toată scriptura de Dumnezău e suflată și de folos spre învățătură, spre *vădire*, spre îndireptare, spre **certarea** cea cu dreptate”). Acest act are drept posibilă consecință lămurirea, fiind și o formă a acesteia: „Aburul focului va încheaga carnea lui, și întru înfierbinteala căminului *să va certa*” (BB, *Is. Sir.*, 38, 34) (în textul grecesc apare vb. καθαίρω ‘a înlătura murdăria, a curăța, a purifica’), de unde se ajunge lesne la sensul ‘instrui, a ajusta, aduce la numitor comun’: „Ca *să cearte* pre boiarii lui ca pre sine și pre cei bătrîni ai lui ca să-i înțeleptască” (BB, *Psalmi*, 104, 21)⁹.

Desigur, cercetarea poate fi ‘mustrare’: „Arsă cu foc și săpată; de cătră *certarea* feații tale perivor” (BB, *Psalmi*, 79, 17), ‘ceartă, dojană’ (ca învățătură, sfat părintesc): „E muerilor și bărbaților o mîndrie spune și di năravure *ceartă* puținel” (CB, 297, 6-9) (în CP *învăță*); „cînd li se va face lor price și vor veni cătră mine, *cert* pre fieștecarele și tocmesc pre ei poruncile lui Dumnezău și leagea lui” (BB, *Ex.*, 18, 16) (în textul grecesc διακρίνω, în cel latinesc *judicem eos*); „Feriți-vă pre voi: de va greși ție fratele tău, *ceartă* pre el, și de se va pocăi, iartă lui” (NTB, *Lc.*, 17, 3) (în BB: „De va greși ție fratele tău, *ceartă* pre el, și de să va pocăi, iartă lui”). Înăsprirea accentelor face ca verbul să dobîndească sensul ‘a muștrului’: „*Certaș* limbile și peri necredinciosul, numele lor l-ai stins în veac și în veacul veacului” (BB, *Psalmi*, 9, 5) „*Certaș* pre cei mîndri” (BB, *Psalmi*, 118, 21), ‘da lecții (usturătoare)’; „Iară Mihail, arhanghelul, cînd cu Diavolul pricindu-se voroviia, pentru trupul lui Moisi, n-au îndrăznit judecată de hulă a aduce, ce zise: «*Cear-te* Domnul!»” (BB, *Iuda*, 9) (în NTB: „Iară arhanghel Mihail, luptîndu-să cu Satana și pricindu-să despre trupul lui Moisi, nu îndrăzni a-l blăstăma pre el, ce-i zise: «*Cear-te* pre tine Domnul»”); „Și zise Domnul cătră Diavol: «*Să cearte* Domnul întru tine, Diavole, și *să cearte* Domnul întru tine, cela ce au ales Ierusalimul” (BB, *Zaharia*, 3, 2) (în textul grecesc ἐπιτιμάω, ‘a reproșa, a acoperi de blam’). Continuînd această cale se poate ajunge la ‘amenințare’: „Și acum, Doamne, caută spre *certarea* lor, și dă slugilor tale, tot cu îndrăznire să grăiască cuvîntul tău” (NTB, *FA*, 4, 29) (în BB: „Și acum, Doamne, caută preste *înfricoșerile* lor și dă robilor tăi cu toată îndrăzneala să grăiască cuvîntul tău”); „Iară Saul, încă suflînd cu *certări* și cu ucideri spre ucenicii Domnului (...)” (NTB, *FA*, 9, 1) (în BB: „Iară Savl, încă răsuflînd *înfricoșare* și ucideri spre ucenicii Domnului”) și la ‘interdicție’: „Și să deșchiseră ochii lor și *certă* Iisus pre ei zicînd: «Căutați nimeni să nu știe»” (BB, *Mt.*, 9, 30) (în NTB *a conteni*); „Și *certă* pre ei ca să nu spuie nemunii de el” (BB, *Mc.*, 8, 30) (în textul grecesc ἐπιτιμάω, în NTB se folosește *a certa*); „Și ceia ce mergea înainte *certa* pre el, să tacă; iară el mai vîrtos striga: «Fiiul lui David, fie-ți milă de mine»” (NTB, *Lc.*, 18, 39) [în BB: „Și ceia ce mergea

⁸ Valoare cu destule urme în: „Și nu putură *certa* cuvintele lui înaintea mulțimei, și să mirară de răspunsul lui; tăcură” (NTB, *Lc.*, 20, 26), „Și nu putură să-l apuce pre el în cuvînt înaintea mulțimei (...)” (BB), unde este vorba despre respingerea argumentelor, pe baza afirmațiilor preopinentei.

⁹ Este de remarcat că, în plus de ceea ce exprima verbul precedent, prin astfel de uzuri, vb. *a certa* produce contextual și vehiculează o nuanță deosebit de semnificativă, și anume ‘purificarea’. În acest fel, dojana capătă dimensiuni marcat educative și orientate în mod explicit în direcția rafinării, a înlăturării elementelor neconfome cu scopul educației.

înainte *certa* pre el să tacă (...)]”; „Ce ca să nu să vestească mai mult întru oameni, cu *certare* să contenim pre ai, de acum să nu mai grăiască de acest nume, nemuruia den oameni” (NTB, FA, 4, 17) (în CB *contenemînt*, în CP *oprire*, în BB *înfricoșare*, în textul slav **прѣшениѣ**, în cel grecesc ἀπειλή).

Caracterul potențial inhibitor al actului exprimat în: „Frică nu iaste în dragoste, ce dragostea cea deplin scoate frica afară, căci frica *certare* are, iară cela ce să teame nu iaste deplin întru dragoste” (BB, *Ioan*, 4, 18)¹⁰.

De aici, se face și ultimul pas, ajungându-se la ‘pedeapsă’: „Cade-să să știm cum dooă *certări* să dau furului: dece o *certare* iaste în bucatele lui, ce să dzice să întoarcă înapoi tot ce va fi furat; altă *certare*, iaste asupra trupului său pentru greșală și răutate ce va fi făcut” (LEGI Mold., 65, 31-33); „Cela ce va găsi pre muierea lui făcînd preacurvie și-i va răbda și va lăcui iarăși cu dînsa, macar că să cheamă hotru, iară acesta feal de hotrie nu să va certa cu de acest feal de *certări* ce am dzîs, că i-i destul și-i agiunge cît rămîne cu rușinea în obraz” (LEGI Mold., 125, 1-4); „*Certarea* răpitorilor iaste numai moartea” (LEGI Mold., 129, 22); „iară aceasta *să ceartă* și cu gloabă și cu alte *certări* trupești” (LEGI Mold., 148, 31-32); „Eu pre cît voiui iubi, mustru-i și *certu*-i, deci rîvnește și te pocăiaște” (BB, *Apocalips.*, 3, 19); „Cela ce va priimi în casa lui pre vreun hotru sau de-l va lăsa să șadză cu chirie să hotrească mueri în casa lui, acesta-ș va piarde casa și va fi domnească și-l *vor certa* și cu gloabă, după cum va fi voia giudețului” (LEGI Mold., 126, 16-18); „iară de nu-i va fi dat daruri, *să va certa* să dea muerii sale a patra parte de cîtu-i va fi dzeastrea” (LEGI Mold., 120, 1-3); „*să să cearte* cu ocna până la o samă de vreamă” (LEGI Mold., 67, 34-35); „Carele va fura haine de la feredeu, așijdere *să să cearte* ca și acesta ce-i mai sus scris” (LEGI Mold., 66, 32-33); „i-au închis, pre unii pen temniță, pre alții i-au trimis la ocna și cu alte pedepse *i-au certat*” (MC, 134, 6-7); „Mîndriia lui *certase* Dumnedzău cu stricăciune, căci era mîndru” (VARL, 289, 17-18); „acolo pre pîngăritul cu ucidere l-au omorît, Domnul cea vreadnică lui *certare* dîndu-i” (BB, *2Macabei*, 4, 38); „Mărturiia mincinoasă nu va fi *necertată* și cine va ațîța răutatea peri-va de ea” (BB, *Parimii*, 19, 9); „Pre fecioara nu o înțelege bine, ca nu cîndai te vei zminti întru *certările* ei” (BB, *Is. Sir.*, 9, 5); „cu inemă înfrîntă să ruga Iiacov, cu greu post *certîndu-să*” (VS, 250, 1); „Mărturiia mincinoasă nu va fi fără de *certare* și cela ce părăște cu strîmbătate nu va scăpa” (BB, *Parimii*, 19, 5); „Ca Sodomul și Gomorul și cetățile denprejur, aseamenea acestui chip, curvind și îmblînd dennapoia altui trup, zacu înainte-arătare, *certare* de foc veacinic luînd” (BB, *Iuda*, 7); „Acum, dară, trimite un om pre carele vei creade și, mergînd, să vază toată peirea aceasta carea au făcut (...) și *să-i cearte* pre ei și pre toți ceia ce ajută lor” (BB, *IMacabei*, 7, 7) (în textul grecesc κολάζω ‘a ajusta, a îndrepta, a pedepsi’).

Trecînd de momentele mai sus ilustrate, verbul în discuție ajunge să desemneze, uneori prin intermediul diferitelor subprocese componente (cercetarea, dezbateră, lămurirea, corecția, aducerea la ordine, pedeapsa, care pot fi și părți ale procesului educativ), sensuri care, separat, dar mai ales împreună, pot aduce cu sine învățătura, educarea: „acela *se va certa* încă de-ar grăi și într-alt chip, cu cuvinte acoperite, ce se zice cu tîlcuri ca acealea pentru să nu înțeleagă toți, ce numai cei învățați” (LEGI Munt., 139, 37-39); „Cel ce *ceartă* limbi nu va muștra?” (BB, *Psalmi*, 93, 10) (în gr. ‘Ο παιδεύων ἔθνη); „Și învățătura ta m-au îndireptat desăvîrșit și *certarea* ta aceasta mă va învăța” (BB, *Psalmi*, 17, 39) (în textul grecesc ἡ παιδεία); „*Ceartă*-ne pre noi, Doamne, însă cu judecată, și nu cu mînie, pentru ca să nu ne faci pre noi puțini!” (BB, *Ieremia*, 10, 23) [în textul grecesc παιδεύω ‘a crește, a educa (cu toate instrumentele și căile, dezvăluire, indicare, formarea de deprinderi, instruire, educare, dojenire, pedepsire)']; „*Certați-vă* toți ceia ce judecă pămîntul!” (BB, *Psalmi*, 2, 10) (în textul grecesc παιδεύω, în cel latin *erudimini*); „*Certînd* mă *certă* Domnul și morții nu mă deade” (BB, *Psalmi*, 117, 18) (în textul grecesc Παιδεύων ἐπαίδευσέ με, în cel latin *castigans castigavit me*); „Fericit omul ori pre carele *vei certa*, Doamne, și den leagea ta învăța-l-vei pre el” (BB, *Psalmi*, 93, 12) (în textul grecesc παιδεύω) „Nu ascultaiu glasul celui ce mă *certa* și mă învăța, nici mi-am alăturat ureachea” (BB, *Parimii*, 5, 13) (în textul grecesc παιδεύω); „iară pre tine nu te voiui face să te sfîrșiți și te *voiu certa* spre judecată și nevinovat nu te voiui face” (BB, *Ieremia*, 46, 27) (în textul grecesc παιδεύω, în cel latin *castigare*); „întru *mustrări* pentru nelegiuiri *ai certat* pre om” (BB, *Psalmi*, 38, 14) (în textul grecesc

¹⁰ Redat destul de aproximativ în NTB, prin *chin* (în textul latin apare *poena*, ceea ce nu este foarte nimerit, însă, cel puțin, concordă cu sensul final și prin extensiune al termenului grecesc), deoarece κόλασις se referă la ‘restringere, inhibiție’, de unde ‘pedeapsă’, dar nu acesta din urmă era cel pe care trebuia să îl redea aici cuvîntul grecesc.

παιδεύω)¹¹, „Toată scriptura de Dumnezeu e suflată și de folos spre învățătură, spre vădire, spre îndreptare, spre *certarea* cea cu dreptate” (BB *2Tim.*, 3, 16) (în NTB: „Toată Scriptura de Dumnezeu e răsuflată și-i de folos spre învățătură, spre certare, spre dojană și spre *învățatură* carea-i în dreptate”) (în gr. πρὸς παιδείαν).

Acest verb adună încă și mai multe nuanțe și sensuri, străbate (acomodându-se, pliindu-se, dar și solicitând ajustări, amprentând) contexte variate, cunoscând, în consecință, frecvențe ridicate. Cu certitudine, *a certa* este cel mai complex și cel mai complet verb al seriei aici discutate. Fără a fi absorbit complet în substrat, caracterul indicativ se menține încă, dar nu vehicularea acestuia constituie scopul existenței verbului *a certa*. Clădit pe valoarea sa etimologică, *a certa* mistuie sensul ‘dezbateri, cercetare’, pe care vor crește sensuri trimițând la acțiuni puternic accesibile simțurilor, adeseori spectaculoase, ‘muștrarea, dojana’ (îmbogățită prin evidențierea nuanței ‘rafinare, separare de elementele incompatibile cu formele, conținuturile și scopurile educației’), ‘amenințarea’, ‘interdicția’, ‘pedeapsa’, certarea în sine fiind o formă de muștrare-rafinatoare, sau de amenințare, sau de interdicție sau o pedeapsă, dar care, adesea, mai degrabă combină inextricabil valorile menționate. Conținând și exprimând toate aceste posibile forme ale învățării și căi pe care educarea se poate petrece, verbul *a certa* urcă, prin valorile sale contextuale și prin uzurile pe care le cunoaște, la valoarea ‘instrucție, educare’.

6. Verbul *a pedepsi* exprimă o acțiune consistentă a procesului de instrucție și educare, mai ales că valoarea sa etimologică exprima o înțelegere complexă a acestui proces. Pedeapsa se referea la o corecție conștient aplicată, raționată și orientată spre a produce o asociere neplăcută cu neînvățarea, cu învățarea greșită sau cu orice fel de abatere de la calea educației. Practic, involuția cuvântului (al cărui sens s-a îngustat reducându-se doar la elementul care decurge din cea mai senzorială perspectivă a ființei, și nereușind să se ridice la efectele benefice situate în planul cultural-intelectual) exprimă o involuție a modalităților de concepere a unui proces care se exercită asupra unei ființe fundamentale materiale și biologice.

Limba română veche păstrează destule exemple ale valorii etimologice, pe care acest verb le mai arată în vechile texte: „Să nu căutăm părinții unor copii, ce au fost vreadnici și cu bun feliu, să zicem că doară vor fi și coconii lor așa, ce să căutăm *pedeapsa* și lucrurile și îndreptările acelor copii, de vor fi harnici și cu bun feliu” (LEGI Munt., 574, 30-32); „Ascultați-mă, casa lui Iacov și toată rămășița lui Israil, ceia ce să ridică den pînțece și *să pedepsesc* den copilărie” (BB, *Isaia*, 46, 3); „Și avînd pohtă și dragoste împăratul *să-l pedepsească* pre fiul său la învățatura cărței, deci găsi un filosof dascal să-l înveațe toată filosofia filosofească” (CPLR *Sind.*, 249, 9-12); „puind dascalii știuți foarte den limba elinească, pe preaînțeleptul cel dentru dascalii ales și arhiereu Ghermano Nisis, și, după petreacerea lui, pre alții care s-au întîmplat, și despre altă parte ai noștri oameni ai locului, nu numai *pedepsiți* întru a noastră limbă, ce și de limba elinească avînd știință ca să o talmăcească” (BB, 11, 45-49); „și era rușine mare și dosadă pre dinșii, fiind tatăl lor harnic, iară feciorii să se ijderească fără folos și *nepedepsiți*” (LEGI Munt., 575, 4-5); „*Nepedepsirea* omului, a asculta de la ușă, iară înțeleptul îngreulia-să-va cu necinstea” (BB, *Is. Sir.*, 21, 26); „Nu glumi cu cel *nepedepsit*, ca să nu să necinstească strămoșii tăi” (BB, *Is. Sir.*, 8, 5). Tot aici este de notat și nuanța particulară din: „și deaca au murit părinții ei, o *au pedepsit* pre ea ca să-i fie lui fămeaie” (BB, *Esthir*, 2, 8), unde sensul este ‘a crescut-o și educat-o (spre a...)’.

Lăsînd în umbră scopurile procesului și concentrîndu-se asupra unora dintre mijloacele folosite spre atingerea scopului - iarăși, cele mai spectaculoase -, dar, - foarte probabil - și degradînd, reducînd

¹¹ Totuși, trebuie ținut seamă de faptul că textul grecesc nu indică o specializare strictă a termenilor pe care îi utilizează, uzul oferindu-le posibilitatea de a se încărca și cu valori mai îndepărtate, derivate, apărute prin extensiune etc., astfel încît același παιδεύω poate fi înregistrat și în situații în care, în mod evident, educarea are legătură, cel mult, cu deprinderea sau obișnuirea cu ceva, sau chiar exclusiv cu pedeapsa: „Și acum, tatul meu *v-au certatu* pre voi cu jug greu, și eu voiu adaoge preste jugul vostru” (BB, *2Paralipomenon*, 10, 11); „Tatul meu *v-au certat* pre voi cu bice și eu *voiu certa* pre voi cu scorpilii!” (BB, *2Paralipomenon*, 10, 14); „Certa-te-va viclenia ta și răutatea ta *muștra-te-va*” (BB, *Ieremia*, 2, 19). Poate cel mai evident este cazul din: „și încă și pînă în noapte *m-au certat* mușchii miei” (BB, *Psalmi*, 15, 7), unde se urmează tot gr. παιδεύω. Aceeași afirmație este valabilă și pentru ceea ce se întîmplă în textele românești, adeseori urmarea textului de tradus (prin păstrarea corespondentelor stabilite) sau a uzurilor curente în limba română aducînd termenii în situația de a dobîndi sensuri prin extensiune sau nuanțe îngust limitate ori chiar aberant atrase în sfera asocierilor. Și acestea, însă, rămîn procese care se petrec în cadrele activității lingvistice și mentale a utilizatorilor limbii.

și întrebându-se impropriu mijlocul și actul propriu-zis al pedepsirii, vorbitorul va face să prevaleze sensul ‘pedeapsă’: „De-ar fi neștine boiaren sau de-ară fi fâmeae, nemică nu se va folosi cu aceeaia să poată scăpa de *pedeapsa* uciderii, ce tot *se va pedepsi* boiarenul și muiarea, deaca vor face ucidere, ca și fieșcine de în cei mai proști oameni” (LEGI Munt., 235, 38-41); „Și-i scoase den raiu, de-i *pedepsi* cu ostenit și cu ghimpi ce împung, și cu (...)” (MOXA, 9^v/4-5), de unde, avînd în vedere unele pedepse concrete, se va ajunge aproape imediat la ‘chin, suferință, năpastă, necaz, cădere’ „Și vei mînca nașterile pîntecelui tău, carnea fiilor tăi și featelor tale, carele au dat ție Domnul Dumnăzăul tău, întru dodeiala ta și întru *pedeapsa* întru care te va chinui vrăjmașul tău” (BB, *Deut.*, 28, 53); „și pre fratele nostru și pre vecinul nostru să nu-l urîm, nici *să-l pedepsim*, că vom fi osîndiți” (CPLR *Fiz.*, 95, 17-19).

Se observă că *a pedepsi* și *pedeapsă* nu sunt termeni care, prin simpla lor apariție, să exprime valori negative sau să stîrnească inhibiții¹². Nefiind încă la capătul drumului (prin centrarea vorbitorului pe aspectul neplăcut al actului și eludarea scopului în vederea căruia se produce acesta), pedeapsa putea să se refere nu doar la un mijloc al învățării, ci, prin consecințele sale scontate, și la învățare însăși.

7. Strîns legat la nivel semantic de verbul anterior este *a căzni*. Deși *a pedepsi* este de origine greacă, iar *a căzni* este de origine slavă, ambele exprimă o modalitate - moștenită din indo-europeană - în care se concepea actul instrucției și al educării. Foarte probabil, ambele verbe aveau atît sensul ‘pedeapsă’, cît și pe cel de ‘învățatură’. De aceea, precum în unele exemple de mai sus, *cazna*, de data aceasta, poate exprima ‘învățarea’ și ‘învățătura’. Totuși, din diferite motive (precum concurența dintre cuvinte, căile diferite ale uzului pe care aceștia au mers - ceea ce a generat și predilecția către anumite contexte și sensuri), elementul lexical de origine greacă devine mai larg utilizat și reușește astfel să poarte mai multe sensuri, fără a se îngusta sub acest aspect, în vreme ce acela de origine slavă își reduce sensul la ‘chin’ și ‘pedeapsă’.

În limba veche găsim urme ale sensului ‘învățatură’, la nivelul substantivului: „îi deade patriarhul Evangheliia, pentru darul ce avea a Duhului Svînt, să facă *cazanie* nărodului” (vs, 57, 52-53); „Și să află și Pelaghiia la acea svîntă *cazanie*, nu pentru dumnădzăire, că altă dată n-au mai fost, ce numai din învitarea lui Dumnădzău milostiv, carele va tot omul să să spăsască și la cunoștința dreptății să vie” (vs, 57, 53-55).

Alături de unele cazuri mai sus prezentate, dar și în legătură cu discuția din acest loc, este necesar să observăm un altul (începutul *Psalmului* 37), din unele Psaltiri românești: „Doamne, ne (sic!, sl.) cu bășăul tău află minre, nece cu mîniia ta *căzni* menre” (PH) (în PS.C.: „Doamne, nu cu urgiia ta oblici mine, nece cu mîniia ta *pedepsi* mene”) (în PS.S.B.: „Doamne, nu cu urgiia ta oblici mere, neci cu mânia ta *pedepsi* mere”) (în BB: „Doamne, nu cu mânia ta să mă mustri, nice cu urgiia ta *să mă cerți!*”). Verbele care apar aici (*a căzni*, *a pedepsi*, *a certa*), deja urmărite, se referă la o modalitate de instrucție, centrată pe povăț și corecție. Privind la textul grecesc Κίριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἠέλγυξες με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσης με, remarcăm că acesta este și sensul ce trebuia redat. Chiar dacă nu avem certitudini absolute asupra a ceea ce au înțeles traducătorii, textele arată că, foarte probabil, termenii utilizați sunt investiți cu valoarea cerută și reflectată de textul grecesc. Și în acest caz, așadar, aceste verbe exprimă un sens mai complex, în care se îmbină calea cu scopul imediat, ‘corecția’ cu ‘educarea’.

¹² De altfel, limba română veche încă mai are destule cuvinte care abia prin precizări contextuale (sub aspect lingvistic sau referențial) trimit către ceva pozitiv sau negativ. Fără a fi singular, cel mai edificator exemplu este cel oferit de *destoinic* și familia sa lexicală: „*Dostoinic* ești și iară te veri întoarce în trupul tău la dzua de înviere (...)” (CS, 247, 6-7); „Cela ce va face silă a muiare văduo, acela se va certa cu bani după *destoiniciia* acelui obraz” (LEGI Munt., 253, 24-25), unde întrebuițarea și sensul sunt absolute, iar valoarea pozitivă. Fără a-și pierde caracterul pozitiv, termenul poate deveni bază de plecare pentru combinarea cu un conținut negativ: „cu *destoinicie* pășim aceastea, c-am greșit înaintea fratelui nostru” (PO, *Gen.*, 42, 21). În alte cazuri, apar sau se explicitează determinări: „Doamne, nu sînt *destoinic* să întri supt strașina mea” (BB, *Mt.*, 8, 8); „Cela ce iubeaște tatăl sau muma mai vîrtos decît pre mine nu e *destoinic* mie; și cine va iubi feciorul sau fata mai vîrtos decît pre mine nu-i *destoinic* de mine” (BB, *Mt.*, 10, 37); „Părinte, greșii la ceriu și înaintea ta, și de acmu nu sînt *destoinic* să mă chem fiiul tău” (CCÍ, 21, 10-12); „cine să va afla să hie *destoinic* a hi mitropolit” (VARL, 340, 5); „(...) și așa după aceaste spițe *să se destoinicească* priceașteniei” (LEGI Munt., 410, 28); „Iară carii *să vor destoinici* a dobîndi acel veac și a învierii den morți nici să vor însura, nici să vor mărita” (BB, *Lc.*, 20, 35); „Acești oameni smintescu a noastră cetate, ovreai fiindu și spunu năravure ce nu *dostoiăște-se* noao a lua, nece a face, rimleani fiindu” (CB, *FA*, 16, 20-21). Dacă, însă, o determinare pozitivă este posibilă [ceea ce înseamnă și că termenul poate indica o calitate, în general: „Să nu fie cineva curvariu sau spurcat, ca Isav, carele-și vîndu, pentru o mîncare, *destoiniciia* nașterii lui dintîi” (NTB, *Evr.*, 12, 16)], atunci se instalează și posibilitatea unei determinări negative: „Omul cela ce se află aproape de Dumnezeu, nemică nu face să fie pierzare *destoinic*” (CCÍ, 25, 11-12); „nemică de moarte *destoinicu* sau legăturilor face omul acestu” (CB, *FA*, 26, 31) (în CV: „Nemică n-au faptu *dos[t]oinicu* morții sau legăturilor omul acesta”) (în CP: „nemică nu e *destoinic* sau de-a firea legat acesta om”).

Așa cum se întâmplă și în alte limbi, sensurile ‘chin’ și ‘pedeapsă’ pot fi exprimate prin intermediul aceleiași forme. Faptul se datorează modului în care sunt concepute cele două. Chinul este ceea ce ființa umană resimte în mod foarte viu, ca urmare a exercitării asupra ei a unui act concret, cumva (fizic sau psihic) dureros. În urma acțiunii unui instrument care exercită o astfel de acțiune, apare consecința resimțită și numită *chin*, dar la baza întregului lanț se află o cauză, care, pe de o parte are o motivație, pe de altă parte semnifică ceva. Ambele aceste elemente sunt concepute și numite *pedeapsă*.

Chiar astfel stînd lucrurile, uneori, textele permit operarea unei distincții între cele două. Astfel, putem crede că sensul ‘chin, suferință’ este vizat în: „Și așa, în *caznă*, au murit Evdoxia Împărăteasa, carea au fost prilej și începătură a atîta fără-de-leage, de-au agonisit perire și episcopilor acelora” (VS, 115, 42-44); „Și a cei a batjocoritei cetăți *caznă* și încă a cei de la stremoși politii surpare” (BB, 2*Macabei*, 8, 17); „Și acesta săvîrșindu-se, pre al patrulea așijderilea-l munciia, *căznindu-l*” (BB, 2*Macabei*, 7, 13); „a mulți făcea *cazne réle*” (MOXA, 36^r/5); „pînea ta cu lipsă o vei mînce și apa ta cu *caznă* și cu necaz o vei bea” (BB, *Iezechiel*, 12, 18); „Iară pre Leca aga l-au muncitu și l-au arsu și l-au *căznit* pînă va și muri, că nu e nădeajde” (Dî 112, 17-18); „le-au *căznit* cu legături și-nchisori” (VS, 104, 24-25); „cărora răvniia petreacerile și întru tot vrea să să aseamene, pre aceștea vrăjmaș și *căznitori* i-au avut” (BB, 2*Macabei*, 4, 16), iar sensul ‘pedeapsă’ este vizat în: „Pentru ca să-ți iai *cazna* ta și te vei necinsti dentru toate carele ai făcut mîniindu-mă tu pre mine” (BB, *Iezechiel*, 16, 53); „voiu răsplăti *caznă* vrăjmașilor și celor ce urăscu pre mine voiu răsplăti” (BB, *Deut.*, 32, 41); „Știe Domnul pre cei buni-credincioși den bîntuială a-i mîntui, iară pre cei nedirepți la zioa judecătii *căzniț* să-i păzască” (BB, 2*Petru*, 2, 9); „*Căzneaste* pre ceia ce asuprescu și hulescu cu mîndrie” (BB, 2*Macabei*, 1, 28); „Știe Domnul pre cei buni-credincioși den bîntuială a-i mîntui, iară pre cei nedirepți la zioa judecătii *căzniț* să-i păzască” (BB, 2*Petru*, 2, 9).

În mod firesc, cele două se pot confunda, mai exact spus, contextele înglobează ambele concepte, iar termenii nu pot decît să reflecte această realitate: „Gătescu-se celor nestîmpărați biciuri și *cazne* aseamene celor fără de minte” (BB, *Parimii*, 19, 29); „Teame-te de Dumnezău, fiule, și de împăratul și nici unuia să nu fii neascultătoriu! Pentru că fără de veaste vor plăti spre cei necurați și *caznele* amînduror cine le știe?” (BB, *Parimii*, 24, 21-22).

Mult mai evident decît în cazul altor cuvinte aici discutate, precum în cazul altor numeroase cuvinte, valorile pe care *a căzni* și *caznă* le capăta în uz ne arată modalitățile relativ facile prin care participantul la actul lingvistic tinde să opereze reducții, să suprapună și chiar să confunde valorile termenilor, felurile metabole pe care le folosește nefiind figuri, ci limite ale gîndirii sau modalități defectuoase de funcționare a acesteia. În felul acesta mijlocul devine scop, calea devine rezultat, parcursul invers fiind, deopotrivă, posibil. Totodată, adeseori, elementele componente ale proceselor se contopesc pînă la a elimina posibilitatea decelării lor în forme întegre.

8. Eliberată de majoritatea poverilor materiale ale căilor procesului, plasată imediat sub cea mai înaltă formă a educării - educarea însăși -, învățarea este o formă de instruire care se leagă de compartimentul inferior prin dobîndirea de deprinderi practice și de cel superior prin dobîndirea de deprinderi psihice și de gîndire. Limba nu doar reflectă cele de mai sus, dar contribuie totodată la a crea și răspîndi acest mod de acțiune și de gîndire.

Învățătura se poate referi la un act intelectual, prin care omul dobîndește conștiința a ceva, cunoștințe în legătură cu și despre acea entitate sau acel proces, precum în: „Și aceasta *învață* pre noi Dumnezeu, să nu ținem pizmă, ce-au dat noao învățatură, ca noi să ertăm fraților noștri și vecinilor greșalele (...)” (CCî, 47, 11-14); „Povățeaste-mă pre adevărul tău și *mă învață*, căce tu ești Dumnezău, Mîntuitoriu mieu, și pre tine te-am îngăduit toată zioa” (BB, *Psalmi*, 24, 5) [în PS.S.B.: „Deréage-me spre déadevărul tău și *învață-me*, că tu ești Dzeul (...)”]; „Judecătoria înțelept *învața-va* pre nărodul lui, și povățuirea celui de-nțeleș rînduită va fi” (BB, *Is. Sir.*, 10, 1); „Și acmu, împărații, înțeleageți! *Învățați-vă* toți giudecătoria pămîntului!” (PS.S B, 2, 10) (în BB: „Și acmu, împăraților, priceapeți! *Certați-vă* toți ceia ce judecă pămîntului!”); „Dulceață și învățatură și înțelepciuri *învață-me*, că dziselor tale credzui!” (PS.S. B., 118, 66) (în BB: „Bunăitate și învățatură și cunoștință *învață-mă*, căci poruncile tale am crezut”); „Cel ce ceartă limbi nu va mustra? Cel ce *învață* pre om minte?” (BB, *Psalmi*, 93, 10); „Fața ta iveaște spre robul tău și *mă învață* direpțățile tale” (BB, *Psalmi*, 118, 134). Cel învățat poate fi privit astfel din punct de vedere intelectual: „acela se va certa încă de-ar grăi și într-alt chip, cu cuvinte acoperite, ce se zice cu tîlcuri ca acealea pentru să nu înțeleagă toți, ce numai cei *învațați*” (LEGI Munt.,

139, 37-39); „Se înveațe giudecii lui ca însuși sire și bătrâni lui înmîndrească” (PS.S B, 104, 22); „Și fu I[su]s Dumnezeu și om, și făcea ciudese mari și multe, și învâța oamenii cu adevăr ” (MOXA, 37^v/5-6); „Împăratul neînvățat piarde pre norodul lui, și cetatea să va lăcui întru înțeleagerea celor sîlnici” (BB, *Is. Sir.*, 10, 3), dar poate fi nu doar știutor de carte, ci și unul instruit, care a dobîndit anumite deprinderi, motiv pentru care referința poate trimite sub specia umană: „și amu tocmit să le dămu trei sute de taleri bani proști (...) și patru boi învâțați și doi tineri tretini” (IZ¹, 7, 2-5).

În mod natural, cazurile de mai sus nu sunt total distincte de cele care urmează, deoarece învățătura nu doar se poate referi doar la actul reflectării, al cugetării, care, repetat, firește, ar putea deveni deprindere și chiar reflex, dar chiar aceasta este esența ei. De aceea, în cele ce urmează înșirăm doar exemple care ar putea fi socotite ca mai degrabă semnificînd o deprindere, dar fără ca așezarea lor aici să însemne că cele de mai sus ar fi libere de trăsătura ‘deprindere’: „Se pomeniui-te în stratul meu și în demîreți învâțu-me în tire” (PS.S. B., 62, 7); „Derep-ce încetiră-se limbile și oamenii învâțîndu-se deșărtălor?” (PS.S. B., 2, 1) (în BB *a cugeta*); „învățaiu-mă întru toate lucrurile tale, în faptele mîinilor tale mă învâțam” (BB, *Psalmi*, 142, 5) (în PS.S.B.: „învățaiu-me în toate lucrurile tale, întru faptele mîinilor tale învâță-me”); „în dreptățile tale învâțu-mă și nu voi uita cuvintele tale” (PS.C., 119, 16) (la fel în PS.S.B.) [în BB: „Întru dreptățile tale voi uita *cugeta* (...)”]; „Închegă-se ca laptele inema lor, e eu legiei tale învâțaiu-mă” (PS.C., 119, 70) (la fel în PS.S. B.) (în BB: „Închegatu-s-au ca laptele inema lor, iară eu leagea ta *am cercetat*”); „înțelepțește-mă și învâța-mă-voiu porîncitelor tale” (PS.C., 119, 73) (la fel în PS.S. B. și în BB); „Blagoslovitu e Dumnedzeu meu ce *au învățat* mînrule mele (...) înglotirea deagetelor mele pre războiu” (PH, 143, 1) (la fel în PS.S. B. și în BB); „Și să amestecară întru limbi și învâțară faptele lor și slujiră celor cioplite ale lor și li se făcu lor întru piadecă” (BB, *Psalmi*, 105, 34). După cum se vede și din primul exemplu al seriei, reflexul poate fi unul nedorit sau nu în sensul orientării morale și etice a societății: „ceia ce-au fost învâțați păcatelor” (CCÎ, 14, 1)¹³.

Existînd posibilitatea ca învățătura să fie centrată pe dobîndirea de deprinderi, iar nu pe ajungerea la cunoaștere, în relație cu principiile morale și cu pătrunderea profundă și deplină a realităților, a relațiilor din cadrul acesteia și cu finalități de înaltă moralitate, este posibil ca ea să nu fie un lucru bun prin sine [ceea ce este logic, deoarece este doar o cale, un proces prin care se iese din natură, dar putîndu-se ajunge fie la educare (social), fie la antieducare (antisocial)]: „Pentru că nu la ceale învâțate basne urmînd am arătat voao a Domnului nostru Isus Hristos puteare și venire, ce văzătoriu fiind ai mărimii aceluia” (BB, *2Petru*, 1, 16); „Ca să nu mai fimu prunci, învăluindu-ne și purtîndu-ne cu tot vîntul învâțaturii, cu potcele oamenilor întru ficleşug, spre meștersugirea înșălăciunii” (BB, *Ef.*, 4 14); „Pururea învâțînd și niciodinioară putînd spre cunoștința adevărului să vie” (BB, *2Tim.*, 3, 7)¹⁴.

Datorită importanței sale sociale, a felului în care este ierarhizată și funcționează societatea, învățătura poate avea caracter imperativ. Acesta se poate manifesta prin mascarea unei interdicții pure, adică nu actul învățării în sine este imperativ, sau conținutul ei, ci o poruncă se ascunde sub straietele unei învățături. Exemplele de mai jos nu indică doar felul în care ordinul se poate ascunde sub povață, sau caracterul imperativ al învățăturii primite, ci deja semnalează necesitatea instrumentelor coercitive din cadrul acestui proces : „Și chemînd pre ei, porunciră lor întru tot să nu grăiască, nici să înveațe pre numele lui Isus” (BB, *FA*, 4, 18) (aceiași verb în CB, CP și în NTB); „La greșalele ce învâță pravila furci (...), să va spînzura și boiarinul ca și cel mai prost” (LEGI Mold., 175, 25-26); „De vor lăsa cuiua drept suflet, nu va putea el sîngur cu voia sa să ia, ce trebuiaște ispravă de la giudeț, alegînd acel lucru ce-au

¹³ Soluția etimologică cea mai acceptabilă a rom. *a învăța, învățare* (chiar dacă nu foarte sigură), este că verbul decurge din lat. *in + vitiare*, și se referă la dobîndirea unei deprinderi. Conform acestei soluții, inițial, sensul era ‘încărcarea cu o deprindere nedorită’, forma provenind, probabil, din școlile de limba latină, unde copiii erau îndemnați să ocolească greșelile (mai ales de exprimare, dar nu exclusiv), în general deprinderile nedorite, spunîndu-li-se: „Pueri, non invitare...”.

¹⁴ Cazurile acestea nu schimbă valorile semantice ale termenului. În plus, precum se vede, exemplele provin din texte emise de către Petru și Paul, care, dincolo de concurența dintre ei, prezintă o puternică tendință de a se legitima, primul, prin contactul cu, și cunoașterea directă a lui Isus, celălalt, prin intuiția directă a lui Isus, Paul autointitulîndu-se „apostol chemat, ales”, pe căi suprafirești. Deși sunt dese situațiile în care cei doi minimalizează rezultatele instruirii și educării dobîndite în cadru organizat, este de reținut că ei se deosebesc fundamental de cei ce se legitimează prin apelul la existența naturală (curent și în lumea celor simpli, care «argumentează» că „practica este mai importantă decît teoria” sau că „școala vieții e totul” etc.) într-un mod fundamental și deosebit de important pentru discuția noastră. În fapt, Petru și Paul doar manifestă aversiune față de acei indivizi (des întîlniți, mai ales de Paul) pe care instrucția îi făcea reticenti sau sfidători la adresa învățăturilor pe care ei le propagau, subliniind importanța accesului la maestru, faptul că adevărata educare nu poate avea loc în absența unei călăuze luminate (care deține cunoașterea, știința transmiterii acesteia și a călăuzirii pe cale).

lăsat drept suflet, iaste *învățătură* să facă besearică, sau bolniță, sau ospătărie, ce să dzice casă de streini, sau grobnic, și altă aseamenea acestora” (LEGI Mold., 78, 1-4); „Iară el nice aceea nu o ținu, ce călcă *învățătura* lui Dumnedzău” (VARL, 345, 5-6); „tiranul să mînie și-*mvăță* să o bată mai cu vîrtute” (VS, 18, 14); „Atunce *învăță* umerele și gleznela să-i zdrobască cu petri” (VS, 19, 21); „să muie tiranul și-*mvăță* de o slobodzîră pre maica svîntului. Iară pre svîntul *învăță* să-l scoată, să-l taie” (VS, 27, 16-17)¹⁵.

Ultimul aspect implică și componenta ‘disciplină’: „La robul înțelept cei slobozi vor sluji, și bărbatul știut nu va răpști *învățîndu-se*” (BB, *Is. Sir.*, 10, 28), ceea ce ne spune că *învățătura* este un proces cu o puternică componentă culturală, o construcție raționată care mai întîi se impune ființei în curs de educare, asumarea fiind posibilă abia după ce ființa ajunge la un anumit nivel de dezvoltarea gîndirii și a edificiului moral: „Cel ce priimește *învățătura* în cei buni va fi, și cel ce păzește muștrările înțelepți-se-va” (BB, *Parimii*, 16, 18). De aceea, *învățătura* presupune și efortul pe care îl numim *caznă*: „Ce e de mitari și de fariseiu pilda și lucrul, ca o *învățătură* și nevoiță fu tocmită de sfinții oteți” (CCÎ, 12, 3-4).

Spre deosebire de *a pedepsi* și de *pedeapsă*, *a învăța* și *învățare*, aflate mai sus în desfășurarea și ierarhia procesului, chiar dacă deține notele de conținut de pînă acum, acestea nu pot prevala asupra scopului și efectului final. Cu toate că încă mai apar elemente de sens ale termenilor de pînă acum, relativa împărțire a cîmpului semantic, precum și centrarea asupra nevoilor de exprimare limpede aduc cu sine o anumită calibrare a termenilor, care, cu excepțiile deja evidențiate, își împart zonele de influență. De aceea, deși *învățat* presupune ‘persoană căreia i s-a arătat ceva, care a participat la cercetare, care a fost muștrată și dojenită, care a fost amenințată și căreia i s-au trasat interdicții, care a fost pedepsită, care a trecut printr-un proces de instrucție și a dobîndit deprinderi’, o persoană despre care cineva poate spune că ‘a fost chinuită și s-a chinuit’, termenul rămîne să desemneze doar părțile finale ale întregului proces ‘dobîndire de deprinderi (fizice, psihice, morale)’.

*

9. Fie că este vorba despre termeni moșteniți, fie că este vorba despre termeni de origine cultă, care pătrund în limba română ca urmare a unui act de traducere, situațiile precedente se pot documenta, aproape exclusiv, pentru textele din categoria traducerilor și compilațiilor (pentru perioada secolelor al XVI-lea și al XVII-lea nu se prea poate vorbi despre creații originale propriu-zise). În general, astfel de texte sunt produse pe baza unor modele străine. Acestea din urmă exercitau presiuni consistente, cărora autorii români și limba română nu aveau posibilitatea de a li se opune cu prea mult succes. Foarte multe dintre valorile, nuanțele și uzurile termenilor din textul românesc se datorează situației existente în textele traduse și compilate - indiferent de faptul că este vorba despre termeni moșteniți, vechi sau împrumutați prin chiar procesul de traducere¹⁶, chiar dacă la interiorul acestei enumerări se înregistrează diferențe în ceea ce privește gradul de adecvare la situația din textul-sursă. Din acest motiv, studiul nivelului lexical (este și cazul sintaxei, de altfel) al traducerilor și compilațiilor din perioada veche a românei literare nu se poate face decît prin urmărirea constantă a lexicului corespondent al textelor sursă și model. Acest lucru ridică două întrebări: care este măsura în care lexicul acestor texte este determinat de cel al textelor-sursă, și care este relevanța unor analize precum cea de mai sus pentru studiul a ceea ce se petrecea la nivel lexical.

Prima întrebare nu poate avea decît un răspuns complex și nuanțat, întrucît el poate fi furnizat doar pe baza analizei situației tuturor textelor din această categorie, texte care reflectă destul de fidel căutările unei norme în formare, precum și varietatea modelelor care concureau între ele pentru a se impune acesteia ca atare¹⁷. Cu siguranță că în multe cazuri, textul-sursă, fiind și model, a influențat

¹⁵ Este de remarcat faptul că, în majoritatea situațiilor, din acest paragraf, în care apare vb. *a învăța*, textul grecesc prezintă vb. μελετώ ‘a avea grijă de’, de unde ‘a se ocupa de’, ‘a exersa (ceva sau într-o direcție)’, ‘a se obișnui’, ‘a căpăta o deprindere’.

¹⁶ Acest caz nu este caracteristic exclusiv limbii române. Chiar în slavonă, spre exemplu, limbă care, la momentul respectiv, ajunsese să își formeze tipare destul de coerente, funcționale și autonome, se poate constata o situație similară - mai ales în rîndul textelor religioase, traduse din limba greacă - deși mult mai puțin generalizată.

¹⁷ Luptă deosebit de aprinsă, deoarece, cu cît aspectul literar românesc era mai puțin format și exersat, cu atît era mai mare forța de moment a unui astfel de text. La nivel de ansamblu, situația era agravată și de existența mai multor dialecte literare. Astfel, dacă, în secolul al XVI-lea, pe arii restrînse, anumite texte - urmînd un anumit model și raportîndu-se exclusiv la un grai local - ajung la o unitate destul de ridicată, pe măsura trecerii timpului și a intrării lor în concurență (prin lărgirea ariei

total, definitiv sau parțial nivelul lexical al textului-țintă. Afirmarea este valabilă și pentru textele care constituie compilații. Fie că este vorba despre o cazanie, fie că este vorba despre o lege, fie că este vorba despre o cronică, acești autori trebuie să se fi raportat la un model cult, organizat, funcțional, capabil să procure aspectului literar românesc în formare modalitățile de exprimare necesare și, mai ales, procedeele de structurare și funcționare caracteristice unui aspect cult. De asemenea, cele de mai sus se pot afirma nu numai despre textul religios, ci și despre celelalte categorii de texte, întrucât nevoia de a urma un model nu decurge doar din constrângerile impuse de textul sacru, ci și din caracterul încă neformat și neexercitat al aspectului literar al vechii române. Totodată, actul producerii acestor texte are în vedere un aspect practic: ele trebuiau să servească anumitor scopuri, care le solicitau sub aspectul inteligibilității, caracter obținut prin armonizarea - pe cât posibil - a capacităților limbii române și ale traducătorului cu cerințele de conținut, așa cum apăreau acestea în textul din limba sursă. De aici ajungem la cea de-a doua întrebare.

Aceasta se referă la posibilitatea ca - având în vedere situația generală mai sus schițată - valorile și uzurile unei părți a lexicului acestor texte, precum și unii dintre termenii de aici să nu să fi deținut valorile și uzurile reflectate, respectiv să nu fi avut curs decât în cadrul acestor texte. Cu alte cuvinte, este foarte posibil ca unii dintre termenii de acest fel, împreună cu sensurile și uzurile lor, să fi fost doar livești, utilizați doar în astfel de texte, de unde, eventual, puteau, cel mult, să fie regăsiți sporadic la cei culti, dar nicidecum participând la limba vie. Depășind, apoi, granițele textelor, intrând în uz, devenind termeni uzuali, ei s-au încadrat în rețeaua lexical-semantică a limbii române, evoluând în cadrul acesteia nu doar ca forme ci și intrând sub determinismul curentului care guvernează complexul conceptual al spiritualității românești.

Ediții ale Bibliei

Biblia (...), Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001

Biblia sacra secundum Vulgatam clementinam (...), s. Sedis Spost. et s. rit. congr. typogr., Ratisbonae, 1922

La Sainte Bible Polyglotte, contenant le texte hébreu original, le texte grec des *Septante* le texte latin de la *Vulgate* et la traduction française de M. L'Abbé Glaire avec les différences de l'hébreu, des *Septante* et de la *Vulgate*; (...) par F. Vigouroux, *Ancien Testament*, tome I *Le Pentateuque*, Editeurs A. Roger et F. Chernoviz, Paris, 1900

La Sainte Bible traduite sur les originaux hébreu et grec par Louis Segond (...), La Société Biblique de Genève, Genève, Paris, 1989

Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece iuxta 70 interpretes (...), *Leges et historiae*, privilegierte Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1935

Dicționare

Baillly A., *Dictionnaire Grec-Français*, édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Hachette, Paris, 1996

Chantraine P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Editions Klincksieck, Paris, 1983

Cioranescu A., *Diccionario Etimológico Rumano* Laguna, Universidad de La Laguna, 1958

Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374-1600) (redactor responsabil Gh. Bolocan), Editura Academiei R.S.R., București, 1981

Dicționarul limbii române, M.O. Imprimeria Națională, Librăriile Sfetea, Tipografia Universalul, București, 1913-1949

Dicționarul limbii române, serie nouă, Editura Academiei, București, 1965 ș. u.

Douglas, J.D. et alii, *The New Bible Dictionary*, The Inter-Varsity Fellowship, London, 1962

Ernout A., A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Editions Klincksieck, Paris, 1932

Liddell H.G., and R. Scott, *A Greek-English Lexicon (...)*, University Press, Oxford, 1996

Scriban A., *Dicționarul limbii românești*, Institutul de Arte Grafice Presa Bună, Iași, 1939

Tiktin H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1985 (cu etimologii revăzute de Vasile Arvinte)

Ediții de texte

AI = *Apostolul Iorga*, în Nicolae Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească. (Sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, în AA XXVIII (1905-1906), Editura Academiei, București, p. 99-115

BB = *Biblia 1688*, ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, 2. vol., Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001, 2002

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003

CCi = Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I, textul, Atelierele grafice Socec & Comp., București, 1914

de circulație), adică pe măsura supunerii lor la judecățile celor din alte zone, aceleași texte își arată neajunsurile la care concurența formelor le supune. În secolul următor, exercițiul, circulația textelor și a cărturarilor conduc la o oarecare ameliorare a situației, lucru care, însă, nu elimină toate problemele constatate în secolul al XVI-lea.

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563*, Cultura Națională, București, 1930

CPLR Fiz. = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, II, *Fiziologul*, studiu filologic (...) de V. Guriuanu, *Archirie și Anadan*, studiu filologic (...) de Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1997

CPLR Sind. = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, *Floarea darurilor*, text stabilit (...) de Alexandra Moraru, *Sindipa*, text stabilit (...) de Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1996

CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, Editura Academiei, București, 1993

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, București, 1981

Dİ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, Introducere de Alexandru Mareș, Editura Academiei, București, 1979

EV.SIB = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551-1553*, studiu introductiv filologic de academicianul Emil Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Deméni, Editura Academiei Române, București, 1971

IEUD = *Manuscrisul de la Ieud*, text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă, indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977

IZ¹ = *Ispisoace și zapise* (documente slavo-române), publicate de Gh. Ghibănescu, vol. II, partea I (1631-1641), Editura Dacia, Iași, 1909

LEGI Mold. = *Carte românească de învățătură 1646*, ediție critică, (coord. Andrei Rădulescu), Editura Academiei R.P.R., București, 1961

LEGI Munt. = *Îndreptarea legii 1652*, ediție coordonată de Andrei Rădulescu, Editura Academiei R.P.R., București, 1962

LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci*, Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1971

MC = Miron Costin, *Opere*, ediție critică (...) de P.P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1958

MOXA = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989

NTB = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea înalt prea sfințitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, Alba Iulia, 1998

PO = *Palia de la Orăștie 1582*, I, Textul, ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton și S. Guia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005

PS.C = Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Editura Academiei, București, 1976

PS.H. = *Psaltirea Hurmuzaki I*, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005

PS.S. B. = Bianu, Ion, *Psaltirea Șcheiană*, t. I, *Textul în facsimile și transcriere*, Tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1889

VARL = Varlaam, *Opere*, alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Editura Hyperion, Chișinău, 1991 (s-a consultat și Varlaam, *Cazania (1643)*, ediție îngrijită de J. Byck, Ed. Regală pentru literatură și artă, București, 1943)

VS = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Tip. Mitrop., Iași, 1682-1686